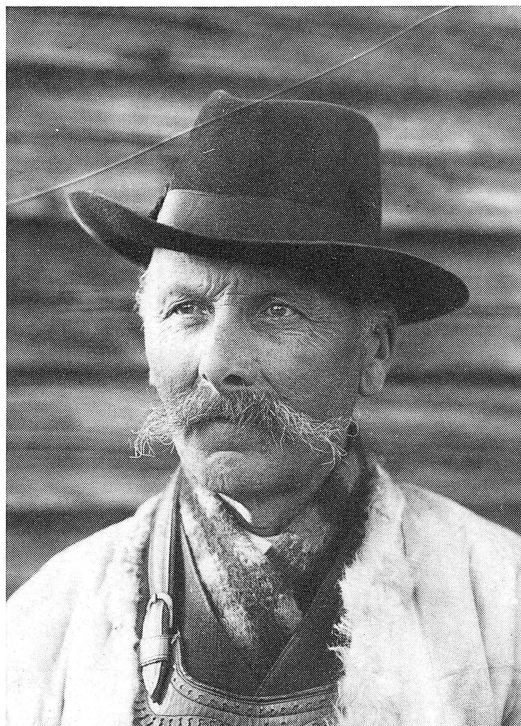

Mas Niss - brödkavelsvarvare

Minnesbilder över far- och morföräldrar kan spänna över ett brett spektrum. Från mina tidiga barnaår står framför allt ett minne av farfar klart etsat. Han kallades "Mas Niss" och hade inrett "gambelstugu" till snickarverkstad. Själv bodde han tillsammans med farmor Mas Mejt i verkstadskammaren som en slags undantagsstuga. En sommardag stod jag mitt ute på gårdsplanen. Det hördes ett jämnt mullrande från farfars kutterhyvel inifrån verkstaden. Så avtog ljudet från hyveln och farfar kom ut genom dörren. Blodet rann från ena handen. I andra handen höll han en fingertopp - från långfingret. Han lät dock med stoiskt lugn farmor förbinda handen. Trots olyckshändelsen präglades hans uppträdande av lugn och trygghet även i denna situation. Det brukade finnas gott om gasbindor i Masgården.

"Mas Niss" eller Mats Nils Matsson som han skrevs i kyrkböckerna kom till världen den 17 mars 1861 i Masnissgården i Gruddbo by som den fjärde i en syskonskara av fem (skaran finns avbildad i Sool-Öen 1985). Kerstin var äldst (f. 1852) och blev gift med Håll Mats i Kulåra. Anders kom sedan (f. 1855) och övertog hemgården, Anna (f. 1858) blev gift med Brottar Nils i Rullbo. Yngsta brodern Per (f. 1865) gifte sig med Mas Margit i Bengtsarvet. Nils och Per blev grannar i "Mas-klåsån" i Bengtsarvet eftersom Nils äktade Mas Mejt i östra Masgården vid 26 års ålder. Farfar flyttade till sin Mejt men behövde alltså inte få något "särknamn" (ingift till en gård) eftersom gårdsnamnen var likalydande.

Mats Nils Matsson poserar för Karl Lärka iklädd långkasung och stjimpa.

Farfar var då 59 år gammal.

Foto: Karl Lärka 1920

Nils härstammade från en härdig släkt, vana att i självhushållningens tid tillverka de redskap och verktyg som krävdes för hushåll och arbete med jord och skog. Tidigt fick han delta i hantverk och slöjd och utvecklade med åren en betydande skicklighet i hanteringen av allehanda verktyg. Han fann också att maskiner - även primitiva sådana - kunde underlätta arbetsmomenten i stor omfattning. Farfar Mas Niss blev brödkavelsvarvare i Bengtsarvet.

Som de flesta hemman på Sollerön var Masgården ett småbruk. Ägorna var utspridda här och där i stort sett över hela ön i större och mindre åkerlappar - mest mindre. Detta berodde på den rådande kutymen att ägorna delades mellan arvingar. Det tillhörde sällsyntheterna att någon av sönerna "köpte ut" de övriga syskonen, som då måste söka sig till andra yrken. Resultatet blev ofrånkomligt att det återstod ganska smala remsor av hemmanets åkermarker. Lönsamheten avtog i takt med avstyckningen, som ofta kunde vara s.k. sämjedelningar, alltså en muntlig överenskommelse om brukningsarealerna och som inte alltid framgick av några lantmäteri-handlingar.

Småbrukens ringa lönsamhet krävde därför bisysslor som i bästa fall kunde inbringa några kronors förtjänst som bidrag till försörjningen. För farfars del blev det snickeri och smide, två hantverk som ofta gick "hand i hand". Äktenskapet med Mejt resulterade i tre söner; Anders, Jannes och Albert med efternamnet Nilsson efter faderns förnamn. Släkttillhörigheten markerades vid denna tid av gårdsnamnet som i kyrkböckerna skrevs som Mats.

Brödkavelsvarvaren "Mas Niss" med familj år 1907 då han var 46 år. Sönerna Albert, Anders och Jannes stående bakom det sittande paret. Anders som var äldst av sönerna hade då hunnit få slips och stel krage till kostymen

Foto: Johan Öhman

I smedjan invid gården hördes ofta bälgens (smidipustn) stänkande som avlöstes av det mera glättiga hamrandet mot städet. Med viss förundran kunde man se den rödglödgade järnklumpen förvandlas till något nyttoföremål under farfars vana händer. Den sotige Mas Niss hade ofta en och annan svettdroppe på näsan. Föll den avlöstes den strax av en ny. Värmen i smedjan kunde bli besvärande men att ta av något klädesplagg var inte att tänka på. Farfar smidde vagnshjul till hästtrillor, beslag till olika dragfordon, timmerkalkar, spett, yxor, knivar och andra redskap som var nödvändiga i det dagliga arbetet. Som liten pojke blev jag ofta förskräckt av fräsandet när farfar doppade smidesjärnet i en vattenbytta till härdning. När farfar arbetade i smedjan var det spännande att vara åskådare.

I farfars snickarverkstad i "gambelstugu" fanns en hel del maskiner uppställda. Det var svarv, kutterhyvel, bandsåg och bormaskin. En liten elektrisk motor fanns i en låda och kunde flyttas mellan olika maskiner. På väggarna fanns särskilda ställ som var fullbehängda med svarvstål, borrar, raspar och knivar. Där fanns också en krumcirkel som användes vid måttagning. Bakom svarven och kutterhyveln låg alltid en stor mjuk hög av spån som var lockande att leka i. I verkstaden fanns en spännande lukt, en aromatisk blandning av trävirke, olja, lim och en del andra oidentifierbara ingredienser.

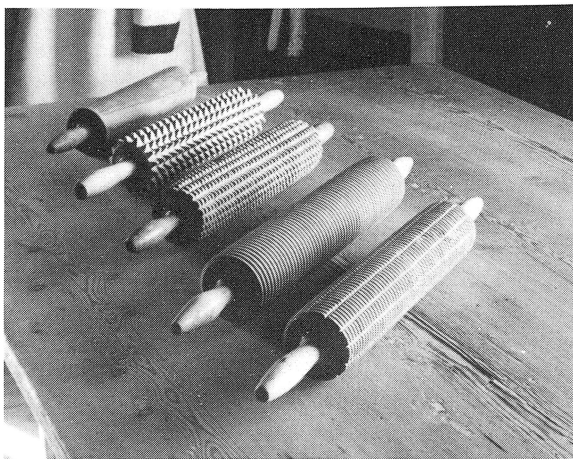

En kringresande okänd fotograf tog en bild på Mats Nils och hustrun Mejt framför snickarverkstaden omkring år 1933. Det var vanligt att hästen skulle vara med vid sådana tillfällen. En bra häst räknades nästan som en familjemedlem. Sonsonen Helmer fick också vara med.

Inledningsvis berättades om en olycklig händelse i farfars snickarliv. Det var dock inte den enda. Han var ett gott bevis på att hantverkare som dagligen utövar sitt arbete gärna kan bli s.k. "vardagsblinda". Slentrian kan leda till oförsiktighet. Maskinerna i farfars närhet hade krävt sin tribut. Vänstra handens pekfinger hade kapats av en bit i bandsågen. Ringfingret miste yttersta leden i kutterhyveln och vänstra långfingret hade skadats i hyveln.

Det gick varbildning i såret och läkarna amputerade en bit. Högra handens tumme hade kraftiga skador från ett eggverktyg. Även andra ärr vittnade om kontakt med verktyg och maskiner. Trots farfars reducerade fingrar besatt han en betydande händighet när han tillverkade sina alster.

På vedbodvinden fanns rader av virke staplat till torkning. Det var knappt meterlånga randbarkade stycken av al som var ämnade till brödkavlar. Där fanns virke i olika dimensioner av björk, troligen avsett för pinnstolar eller andra möbler. När farfar noga anpassade det obehandlade virket i svarven var det spännande att titta på. Det balanserades noggrant vid infästningen, och när han sedan drog på motorn och satte an svarvstålet började spånen att flyga omkring. Så småningom hade virket lagom tjocklek och strax därefter kunde man börja se om det skulle bli en ämnkavel (ämneskavel), kakukavel (kavel för tunnbrödsbakor) eller pikkakavel (naggkavel). När han började svarva skårorna såg man, att han var helt koncentrerad på uppgiften. Precisionen måste vara exakt om kaveln skulle bli fullgod. Skårorna i ämn- och kakukaveln liknade varandra men i pikkakaveln var de grövre. Det kunde där finnas flera grova dimensioner beroende på önskemål och användning. Dessa kavlar användes vid grovbak. Ämnen till tunnbröd användes av den bagerska som tog hand om den färdigknådade degen och började kavla ut den till den stora tunnbrödsbakaren. Det var viktigt att kak-kaveln var exakt tillverkad och att den var välbalanserad eftersom den användes till det svåraste momentet i tunnbrödsbaket. Det var mest erfarna bagerskor som bakade ut de tunna brödkakorna. De skulle vara jämntjocka och lagom stora för att gräddningen skulle bli lyckad. Mera sällan gjorde farfar slätkavlar som mest användes vid tjockbullsbak.

Mas Niss brödkavlar på bakkbordet. Fr.v. "slet"-kavel, grövre "pikka"-kavel, finare d:o, "kaku"-kavel och "ämn"-kavel.

Foto: Helmer Nilsson

Brödkavlarna borrades upp i centrum med en tumstjock borr. Därefter satte farfar in handtag av björk som limmades fast. Ytterst noggrannt svarvades handtagsformerna och putsades så att de blev helt släta och lena att ta på. Kaveln skulle vara så väl utformad och putsad att en bagerska skulle kunna hantera den flera dagar i sträck utan att få valkar eller blemmor i händerna. När han färdigställde pikkakavlarna satt han med kaveln i knäet och med stor exakthet skar ut de långstgående skårorna med en vass kniv.

De flesta brödkavlarna beställdes hos farfar. Tunnbrödsbagerskor kom och resonerade med honom hur de ville ha det. Ibland hände det att han hade någon kavel på lager som passade och då blev det affär direkt. Min bror Olle minns att Påhls Maria kom en gång - troligtvis 1933-34 - och ville ha en brödkavel. Det fanns en som hon var nöjd med, men hon hade inga pengar med sig. Olle fick följa med till Påhlsgården och där fick han 1.50 som han skyndade hem till farfar med. En god brödkavel betingade detta pris då.

I Åsens jäbodrar år 1937. Fr.v. Mats Nils betraktar ett svarvat spinnrockshjul. Troligen hade han också tillverkat den typiska hästrillan med järnskoningshjul.

Sonhustrun Amusull Stina sittande, sonsönerna Olle och Helmer, sonen Albert samt liggande Nanny Orrenäs (Amusull Majas sonhustru).

Foto: Arne Orrenäs Stockholm.

Farfar snickrade också möbler. Masgården var försedd med robusta och stadiga pinnstolar och ännu finns en utdragssoffa i bruk som han tillverkat. Sannolikt finns det kvar liknande möbler i andra hem på Sollerön från den tid då Mas Niss var verksam som snickare.

Mas Niss var en färgstark person. I synnerhet på somrarna då solen stekte på åkrarna. Farfar blev solbränd på näsa, haka och kinder men upptill var han vitblek. Hatt bars alltid utomhus och solen nådde inte hans panna. Skillnaderna kunde ses bäst under måltiderna. Det var i stort sett bara då han tog av sig hatten. Utom i kyrkan möjligtvis. Han var varmt troende, men vid ett tillfälle hade kyrkoherde Thunberg uttryckt sig på ett sätt som farfar inte kunde acceptera. Han började gå i missionshuset på söndagarna. Prästen observerade detta och när de en gång råkades i handelsboden tillfrågades farfar om detta. Han lär då ha sagt att det berodde på att han blivit religiös. Han återgick dock snart till församlingskyrkan sedan han funnit att förkunnelsen i missionshuset var alltför svulstig för att passa hans lugna läggning.

Farfar - Mats Nils Matsson - var en reslig och kraftig karl, närmare 1,90 i strumplästen. Han besatt ansevärda kroppskrafter, vilket kom väl till pass vid de olika tunga sysslor som var förekommande. Han hade en lugn och behärskad pondus. I minnesbilden av farfar finns inte plats för ett enda ont ord. Hans synpunkter blev ofta beaktade vid byrådsdag och gemensamhetsarbeten. Han deltog även i uppteckningar och insamlingsarbeten som hembygdsrörelsen anordnade (Sool-Öen 1981) främst genom Anders Brodin och Karl Lärka.

En söndag förmiddag under sensommaren 1937 gjorde farfar sig i ordning för att som vanligt besöka högmässan i kyrkan. I kammaren innanför hans kära snickarverkstad var han sysselsatt med att raka sig och knyta sin slips. Farmor Mejt väntade på honom inne i andra stugan på gården. Han kom dock inte och jag skickades ner för att skynda på honom. Farfar kom inte till kyrkan denna söndag. Han hade drabbats av hjärnblödning under sina söndagsbestyr och var förlamad. Han avled ett par veckor senare under sitt 76:e levnadsår. Måhända rullar dock alltjämt hans brödkavlar på några av bakkorden på Sollerön och detta förhållande torde förnöja honom i den himmel som han så varmt trodde på.

Helmer Nilsson